

Niels Albertsen
stud.scient.pol.

At arbejde teoretisk.

Louis Althusser's teori om erkendelsesproduktionen.

I.

Påstanden, at videnskab kan drives "værdifrit" har længe været og er stadig udsat for så dybt rammende angreb, at den "værdifri videnskab" har måttet forsvare sig med udpræget defensive midler. Efter angreb fra både marxister (Gramsci: i virkeligheden er også videnskaben en del af overbygningen, en ideologi¹) og ikke-marxister synes denne defensive tilstand nu at ændres til en offensiv, idet der både i marxistisk og ikke-marxistisk teori er ved at danne sig nye "objektivistiske" bastioner. I borgerlig teori fascineres man af den nye biologiske videnskab, etologien og søger gennem den at objektivisere værdierne ved at fæstne dem på indbyggede genetiske prædispositioner hos mennesket; i marxismen går man til

Noter:

Henvisninger til Althusser's eget værk findes - med enkelte - bekræftende - undtagelser - indsat i teksten. Det omfatter fra 1965 "Pour Marx" og "Lire le Capital I-II", den sidste dog i 2. rev. udg. fra 1968, og fra 1967 artiklen "Sur le travail Théorique", publiceret i La Pensée no. 132, 1967.

Althusser er efter min opfattelse svær at læse og forstå. Jeg har derfor tilladt mig at anvende oversættelser af de nævnte tekster. Til dansk: "For Marx", Kbh. 1969, forkortet FM; til svensk: "Att läsa Kapitalet I-II", Stockholm 1970, forkortet LK I og II og 1967-artiklen "Om det teoretiska arbetet - svårigheter och resurcer" som findes oversat i Häften för Kritiska Studier (HfKS nr. 4, dec. 1968 pp. 28-44, forkortet TA. Henvisningerne gælder disse oversættelser.

1) Cit. fra LK I, p. 180 note 26.

Niels Albertsen
stud.scient.pol.

At arbejde teoretisk.

Louis Althusser's teori om erkendelsesproduktionen.

I.

Påstanden, at videnskab kan drives "værdifrit" har længe været og er stadig udsat for så dybt rammende angreb, at den "værdifri videnskab" har måttet forsvare sig med udpræget defensive midler. Efter angreb fra både marxister (Gramsci: i virkeligheden er også videnskaben en del af overbygningen, en ideologi¹) og ikke-marxister synes denne defensive tilstand nu at ændres til en offensiv, idet der både i marxistisk og ikke-marxistisk teori er ved at danne sig nye "objektivistiske" bastioner. I borgerlig teori fascineres man af den nye biologiske videnskab, etologien og søger gennem den at objektivisere værdierne ved at fæstne dem på indbyggede genetiske prædispositioner hos mennesket; i marxismen går man til

Noter:

Henvisninger til Althusser's eget værk findes - med enkelte - bekræftende - undtagelser - indsat i teksten. Det omfatter fra 1965 "Pour Marx" og "Lire le Capital I-II", den sidste dog i 2. rev. udg. fra 1968, og fra 1967 artiklen "Sur le travail Théorique", publiceret i La Pensée no. 132, 1967.

Althusser er efter min opfattelse svær at læse og forstå. Jeg har derfor tilladt mig at anvende oversættelser af de nævnte tekster. Til dansk: "For Marx", Kbh. 1969, forkortet FM; til svensk: "Att läsa Kapitalet I-II", Stockholm 1970, forkortet LK I og II og 1967-artiklen "Om det teoretiska arbetet - svårigheter och resurcer" som findes oversat i Häften för Kritiska Studier (HfKS nr. 4, dec. 1968 pp. 28-44, forkortet TA. Henvisningerne gælder disse oversættelser.

1) Cit. fra LK I, p. 180 note 26.

den franske strukturalisme og eliminerer mennesket og dets værdier ved at reducere det på samfundets strukturer, ved alene at opfatte det som strukturernes "bærere".

Disse bestræbelser når endnu næppe ud over det forberedende stade, og de finder sted i overvejende fjendtlige omgivelser, hvorfor det ikke kan undre, at "bevægelsen" ofte benytter sig af formuleringer, der forekommer særdeles rabiante. Således f.eks. biologernes påstand om at mennesket var særlig genetisk tilpasset til jæger- og stammesamfundet²⁾ og strukturalist-marxisternes, at teoriens (videnskabens) verifikation er teorien selv³⁾.

I det følgende vil jeg referere den marxistiske objektivisme, som den viser sig hos den franske filosof Louis Althusser. Det er et "solidarisk" referat uden megen kritik, en fremgangsmåde jeg finder begrundet i for det første det foreløbige, problemformulerende stade, man erklærer at befinde sig på, for det andet at de hertil svarende formuleringer og påstande i deres extremitet selv ret tydeligt henviser til kritik. Den overlades hermed læseren⁴⁾.

II.

En erkendelsesteoretisk påstand er grundlæggende for Althusser's tankegang. Den går ud på, at tænkningen om virkeligheden og virkeligheden selv er fuldstændig adskilt, hvilket formuleres nærmere i to materialistiske teser: 1. virkelighedens primat over tænkningen, dvs. at virkeligheden eksisterer uafhængig af tænkningen om den og 2. erkendelsesprocessen foregår helt og holdent i tanken, er fuldstændig adskilt fra virkelighedens processer (LK I, p. 113). Opretholder man ikke dette skarpe skel mellem tænkning og virkelighed, havner man i enten spekulativ (Hegel) eller empiristisk idealisme, idet den første reducerer virkeligheden til tænkningen ved at påstå distinktionen tænkning/virkelighed indeholdt i tænkning-

2) Jvf. Knud Jørgen Munk: "Værdier og videnskab" i Politica nr. 6 1970 p. 38.

3) LK I, p. 78.

4) Idet jeg dog straks vil henlede opmærksomheden på en artikel i HFKS nr. 4, 1970, af Kaj Håkansson: "Vetenskap och ideologi", som diskuterer nogle af de spørgsmål, der umiddelbart rejser sig overfor Althusser (og hans skole).

gen, og idet den anden påstår distinktionen indeholdt i virkeligheden. I begge tilfælde reduceres to "i virkeligheden" adskilte processer på hinanden.

Dette "i virkeligheden" må sættes i gåseøjne, for det forhold der, al den stund tænkningen er tænkning om virkeligheden, er mellem tænkning og virkelighed er ikke et forhold i virkeligheden, det er, siger Althusser, tværtimod et erkendelsesforhold (ibid. p. 114). Så vidt jeg forstår, er meningen med dette, at man kun kan redegøre for tænkningens "erkendelseseffekt" (ibid. p. 82), det at tanken begriber ("griber om") virkeligheden, ved at studere tankeprocesser, dvs. hvorledes de, der praktiserer erkendelse, bærer sig ad, ikke processer i virkeligheden. Det synes som om Althusser her ved placerer sig betænkeligt nær den spekulative idealisme, han kritiserer. Under alle omstændigheder har det et idealistisk præg.

At erkendelsens hjemsted er tanken og ikke virkeligheden (at studere Kapitalen er at studere tænkningen, ikke virkeligheden) viser sig bl.a. i, at Althusser placerer den videnskabelige tænkning udenfor den samfundsmæssige virkelighed. I overensstemmelse med den historiske materialisme opfattes den samfundsmæssige virkelighed, samfundsformationen, som bestående af en økonomisk basis og en overbygning bestående af en juridisk-politisk del og en ideologisk del⁵⁾. Hævder man, at videnskaben er en del af overbygningen, reducerer man den på den samfundsmæssige virkelighed og falder således tilbage til den empiristiske ideologi. (ibid. p. 182). Videnskabens forhold til den samfundsmæssige virkelighed er et helt andet.

III.

I samfundsformationen indgår forskellige former for praksis, hvorved forstås "enhver transformationsproces, der forvandler et be-

5) Althusser ville sige: en forudsætning for, at man erkender den samfundsmæssige virkelighed, er, at man gør brug af dette begreb om samfundsformationen, jvf. afsnit VII.

stemt givet råmateriale til et bestemt produkt, en transformation, der effektueres ved et bestemt menneskeligt arbejde, og som gør brug af bestemte ("produktions-") midler" (FM p. 140). Den økonomiske praksis forvandler den givne natur til brugsprodukter, den politiske praksis forvandler de sociale forhold og den ideologiske praksis forvandler menneskenes "bevidsthed".

Kun disse kategorier af praksis indgår i samfundsformationen. De adskiller sig fra hinanden ved at bearbejde forskelligt råmateriale "objekt", at anvende forskellige produktionsmidler og ved at producere under forskellige socio-historiske forhold (LK I, p. 78). De indgår sammen med den fjerde praksis, den teoretiske, i den so- ciale praksis, der er en struktureret enhed, indenfor hvilken den økonomiske praksis er determinerende i sidste instans.

Dette "i sidste instans" medfører, at de forskellige "praksisser" er relativt autonome i forhold til hinanden. Således er også den teoretiske praksis (tankeprocesser) relativ selvstændig i forhold til virkelighedsprocesserne. Relativiteten viser sig på forskellig måde:

Som praksis, dvs. produktion, har videnskaben en bestemt produktionsstruktur gennem hvilken den grundtes på et bestemt historisk samfund (ibid. p. 52). Gennem denne struktur er der til enhver tid sat grænser for, hvilke problemer de i erkendelsesprocessen agerende personer kan stille sig. De ideologiske, politiske og økonomiske praksisser fremskaffer videnskabens råmateriale, og relativiteten kan i enkelte tilfælde give sig udslag i enten oprettelse af en ny videnskab eller ændringer af en eksisterende, men dette betegner kun relativiteten og må derfor ikke ophæves til generelt princip (ibid. p. 80).

Den teoretiske praksis er autonom derved, at den er i stand til at frigøre sig fra samfundsformationen og etablere en i forhold til denne "egen historie" (ibid. p. 181). Denne frigørelse indebærer samtidig en løsrivelse fra de i den samfundsmæssige virkelighed rådende interesser, hvorved videnskaben etablerer sig som "værdifri"

IV.

Den teoretiske praksis' råmateriale er præget af ideologi, fordi det leveres af den samfundsmæssige virkelighed. Dette betyder, at råmaterialet allerede er forarbejdet, så det der foreligger er ideologiske forestillinger om virkeligheden, ikke selve virkeligheden. Man henfalder endnu en gang til empiristisk ideologi, hvis man tror, at videnskabelig abstraktion er at uddrage essensen (det relevante) direkte af virkeligheden. Det er nemlig at henlægge erkendelsen af virkeligheden til virkeligheden selv, erkendelsen eksisterer allerede i virkeligheden i den forstand, at erkendelsen er lig det relevante, som er dele af virkeligheden (ibid. p. 46).

Den fundamentale distinktion mellem tankeprocesser og virkelighedsprocesser fører derfor til oprettelsen af en distinktion mellem det erkendelsesobjekt, som skal transformeres til erkendelse, og det virkelige objekt, som man ved denne transformationsproces får "greb om", erkender (ibid. p. 51).

Det ideologiske produkt, som er erkendelsens råmateriale indeholder allerede elementer af erkendelse, men da ideologien samfundsmæssigt først og fremmest fungerer som den ramme indenfor hvilken menneskene oplever deres eksistensvilkår, indeholder den et moment af "indbildthed", som indeslutter erkendelseselementet (FM p. 213).

Ideologien er et system af forestillinger, anskuelser, myter, ideer og begreber (ibid. p. 209) og videnskaben oprettes altså ved bearbejdning og bekæmpelse af ideologien og de heri udtrykte ikke-teoretiske interesser (LK I p. 69).

V.

Det væsentlige i erkendelsesprocessen er, med Marx' ord, forarbejdningen af anskuelse og forestilling til begreber⁶⁾. Dette

6) Jvf. Indledningen til Bidrag til Kritikken af den politiske Økonomi, 1857, cit. fra Witt-Hansen: Karl Marx, København 1970, p. 154.

overtages umodificeret af Althusser og som illustration refererer han Engels, der i indledningen til Kapitalens andet bind drager en analogi til kemiens historie:

I 1774 fremstilledes ilten for første gang. På det tidspunkt herskede teorien om stoffet "flogiston", som forsvandt ved forbrænding, således kun aske var tilbage. Man forklarede derfor det fænomen, at ilt ikke længere var til stede som luftart efter forbrænding som dens forsvinden ved forbrænding. Den eksisterende teori umuliggjorde enhver forståelse af det, man havde fremstillet, for det der sker er som bekendt at ilten forenes med stoffet ved forbrænding. Først Lavoisier indså dette, idet han forkastede begrebet "floriston" og den dertil hørende teori. (LK II, p. 14). Ud over begrebsdannelsens nødvendighed viser dette eksempel også, at denne begrebsdannelse ikke er den blotte udtagning af begreber fra den eksisterende teori (ideologi). Den forkerte teori udgør som alideologi et mere eller mindre sammenhængende system, hvilket bevirker, at man ved en sådan simpel antagelse af termer fra den før-videnskabelige sammenhæng bliver siddende i denne. Frigørelsen kommer kun med det teoretiske arbejde, der gennemgribende rekonstruerer begreberne.

Dette teoretiske arbejde beskriver Althusser nærmere i sin artikel om den materialistiske dialektik fra 1963 (FM p. 137-97). Den teoretiske praksis' råmateriale betegnes Generalitet I og dens resultat, erkendelsen, Generalitet III. Den mellemliggende Generalitet II er den teoretiske praksis' særlige produktionsmiddel, den samling af begreber der til ethvert historisk tidspunkt udgør videnskabens teori. Denne teori indgår i den føromtalte grænsesættende produktionsstruktur.

Der er aldrig væsensidentitet mellem GI og GIII. Det teoretiske arbejde resulterer i en transformation af råmaterialet, som enten giver sig udslag i et radikalt brud (en ideologisk generalitet forandres til en videnskabelig; et "epistemologisk brud") eller i produktionen af en ny videnskabelig generalitet, der sætter grænserne for den gamle generalitets gyldighed.

Således foregår der i den videnskabelige praksis en stadig forvandling af erkendelsesobjektet, en proces, hvis resultat er

stadig fordybet erkendelse af det virkelige objekt. I en veletableret videnskab sker forvandlingen ved opdagelse af nye aspekter ved det samme objekt, i mindre etablerede videnskaber og videnskaber, der står umiddelbart foran etablering sker der forandringer i objektets struktur, i sidste tilfælde i form af et kvalitativt spring, en teoretisk revolution, et "epistemologisk brud". Efter et sådant brud finder man nok elementer i det nye objekt, som også fandtes i det gamle, men deres indhold bestemmes nu af den nye struktur (LK II pp. 23-24).

VI.

I den videnskabelige fremstilling fremstår begrebet løsrevet fra "almindelig sprogbrug". Dets indhold bestemmes nu af forbindelserne i det system begreberne udgør i den videnskabelige fremstilling (TA p. 28). Althusser anvender et begreb om strukturel kausalitet gående ud på, at et systems elementer ikke kan betragtes som givne størrelser, de bestemmes tværtimod af den struktur, hvori de indgår. Dette er en anden kausalitet end den lineære, hvor årsagsforholdet opfattes som et elements påvirkning af et andet/andre elementer (LK II, p. 42). Strukturens virkning har intet med et sådant ydre forhold at gøre, det er ikke en færdig struktur, som sætter sit præg på allerede givne elementer. Strukturen er intet udenfor sine virkninger, hele dens eksistens består i virkningerne. Strukturen er immanent i virkningerne (ibid. p. 69)⁷⁾.

7) Fjellström mener, at der er tale om to forskellige begreber om strukturel kausalitet, en kausalitet₁, som består af en strukturs bestemmelse af elementerne og forholdene mellem dem, og en kausalitet₂, der er strukturens bestemmelse af virkningerne af forholdene mellem elementerne i strukturen. Althusser anvender begrebet uden denne distinktion. (R. Fjellström: Louis Althusser, en marxistisk filosof:, Filosofiska Meddelanden nr. 21, 1968 p. 33 (stockholm)).

Erkendelsesprocessen får nu to nært sammenhængende⁸⁾ led. For det første gælder det om ved bearbejdning af det ideologiske grundlag at konstruere begreber, der undslipper dette, for det andet skal begreberne fremstilles i deres systematiske sammenhæng. Da det er systemet, der fastlægger begrebsindholdet, må konstruktionsprocessen vel samtidig have strukturen som resultat. Althusser betegner i hvert fald både den første begrebskonstruktion og den følgende begrebsudvikling som "konstruktion af erkendelsesobjektet", en konstruktion, der afføder erkendelsen af det virkelige objekt.

Under alle omstændigheder foreligger den videnskabelige erkendelse først i den videnskabelige fremstilling, hvor erkendelsesobjektets "former" udvikles ved, at begreberne fremstilles i deres stringente sammenhæng (TA p. 33). Dette er samtidig en udredning af det strukturelle årsagsforhold, forståelsen af strukturen i alle dens virkninger. "Kapitalen" er således en udvikling af begrebet kapitalistisk produktionsmåde (en struktur), og fra 1. til 3. bind sker der en fremskriden fra begrebet for strukturen og dens almene virkninger til begreberne for dens specielle virkninger (LK II p. 71).

Når Althusser siger, at en teoretisk praksis "skal anbringes på en korrekt teoretisk basis, for at den skal svare til sit virkelige objekt" (FM p. 143), så er det virkelige objekt en sådan begrebsstruktur, og det der giver en fremstilling prædikatet videnskab er - i Poulantzas' ord - at den er "a conceptual systematic discourse of a demonstrative type"⁹⁾.

8) Denne nære sammenhæng udtrykker efter Fjellströms mening, at Althusser sammenblander to adskilte processer, forsknings- og fremstillingsprocessen. (R. Fjellström: Althusser och kunskapsproduktionens teori, Komma nr. 3. sept. 1968, p. 38). Denne distinktion er i overensstemmelse med Marx, som han udtrykker sig i "Efterskrift til andet oplag af Kapitalens 1. bind" (1873), jvf. Witt-Hansen, op.cit. p. 194.

9) Nicos Poulantzas tilhører Althusserskolen. Her citeret fra Lars Dencik (ed): Scientific Research and Politics, Lund 1969 p. 46.

VII.

I en artikel fra 1967¹⁰⁾ giver Althusser en nærmere beskrivelse af, hvorledes erkendelsen af det virkelige objekt foregår. Han skelner mellem empiriske og teoretiske begreber, og det delende princip er det objekt de henviser til. Empiriske begreber henviser til selve virkeligheden. Et eksempel er begrebet samfundsformation, der betegner et i et givet tidsrum eksisterende samfund. Teoretiske begreber henviser til abstrakt-formelle objekter, dvs. til objekter, som ikke i egentlig forstand (f.eks. begrebet produktionsmåde). Svarende til distinktionen abstrakt-formelle/konkret-reelle objekter findes der to slags videnskabelige fremstillinger. Den "i egentlig forstand" teoretiske behandler (erkender!) abstrakt-formelle objekter ("Kapitalen" er et eksempel), den i uegentlig forstand teoretiske, konkret-reelle objekter. Det gælder for begge, at de er teoretiske, for erkendelseeffekten grunder sig i begge tilfælde på forarbejdning til begreber. De empiriske begreber skal konstrueres som de teoretiske skal det, for det materiale, virkeligheden bidrager med, er præget af ideologi. Denne begrebskonstruktion foregår ved hjælp af det allerede foreliggende teoretiske begrebssystem.

Når kommunistpartierne laver "konkrete analyser af konkrete situationer" er det en konstruktion af empiriske begreber, de foretager, hvilket tydeliggør Althusser's mening, når han siger, at "de empiriske begreber "virkeliggør" de teoretiske begreber i den konkrete erkendelse af det konkrete objekt" (TA p. 31). Den i egentlig forstand teoretiske fremstillings berettigelse er, at den fremskaffer de instrumenter, der er nødvendige i det teoretiske arbejde med en mængde mulige, også fremtidige, konkret-reelle objekter. Dette må ikke misforstås, således at arbejdet med empiriske begreber samtidig er kontrollen på de teoretiske. Det omvendte er tilfældet: de teoretiske begreber er nødvendige forudsætninger for produktionen af "konkret" erkendelse.

10) "Om det teoretiske arbejde", jvf. bemærkningerne til noterne ovenfor.

VIII.

Etablering af en systematisk begrebmæssig diskurs er i visse tilfælde ikke tilstrækkelig garanti for videnskabelighed, hvis fremstillingen har en tilstrækkelig "lukket" karakter, kommer man ikke ud over ideologien¹¹⁾.

Den teoretiske praksis' objekt kan betragtes som en teoretisk problematik, der skal løses, som et kompleks af spørgsmål, der skal besvares. Et spørgsmål retter sig selvsagt ikke mod ethvert svar, kun mod svar på spørgsmålet. Man kan sige, at spørgsmål og svar danner en helhed, indenfor hvilken problemet skal løses. Udenfor denne helhed "svarer" spørgsmål og svar ikke til hinanden, svarene er svar på andre spørgsmål, som igen spørger efter andre svar. Man forstår ingenting. Problemet løses kun, hvis det stilles indenfor en adækvat teoretisk problematik.

Men måske er der slet ikke noget problem. Der kan være tale om et svaneproblem, som stilles indenfor en problematik, der er ideologisk, fordi løsningen allerede findes. I så fald udelukkes erkendelsesprocessen (LK I p. 69). Svaret er produceret udenfor erkendelsen og er derfor ideologisk. Den ideologiske problematik skal give "løsningen" form af løsning på et teoretisk problem, hvorved ikke-teoretiske interesser (politiske, religiøse osv.) sikres større retfærdiggørelse end de ellers kunne opnå.

Det ideologiske "rum" er således et lukket rum, hvor spørgsmålene er "garanterede" på forhånd (ibid. p. 73), medens det teoretiske er "åbent", et rum, hvor problemerne stilles uden, at de på forhånd foreligger løst og derfor et rum, der tillader teoretisk praksis. Et eksempel: at opstille en "erkendelsesteori" er ideologi en forsikring om, at vi ved, hvad vi ved (ibid. p. 93), for grundla-

11) se til det følgende LK pp. 25-28.

get for al erkendelsesteori er videnskabernes praksis¹²⁾.

IX.

Efter Althussers opfattelse findes der som nævnt en uoverskridelig grænse mellem virkeligheden og tænkningen om virkeligheden. Derfor er den "selvindlysende" påstand, at verifikation af teorien foregår ved en sammenligning med virkeligheden forkeret, for det er at gå over grænsen. Det forholder sig tværtimod sådan, at denne overensstemmelse med virkeligheden, som man altså aldrig kan konstatere ved direkte sammenligning, fremkommer ved det fortsatte teoretiske arbejde med erkendelsesobjektet. Verifikationskriterierne er derfor indre i forhold til den videnskabelige praksis: "... den teoretiske praksis er sit eget kriterium, den indeholder i sig kriterier på videnskabeligheden hos den videnskabelige praksis' produkter" (ibid. p. 78). Disse kriterier er omtalt i det ovenstående og består i det væsentlig, så vidt jeg kan se, blot et krav om begrebsmæssig sammenhæng i fremstillingen. En tolkning af Althussers opfattelse lyder således: "Erkendelsen beror på, at vi formår at konstruere formelle systemer og strukturer, som kan erstatte oplevelsens og erfaringens spejlinger af "virkeligheden"¹³⁾.

X.

Denne redegørelse for Althussers teori om erkendelsesproduktionen og dens historie, hvilket er den dialektiske materialisme,

12) Men er det ikke netop, hvad Althusser selv gør? Han undgår ikke i sin egen udredning af den teoretiske praksis at tale om "garantier" (LK I p. 90). I lyset af det følgende afsnit IX opklares Althussers mening. Den erkendelsesteori, han taler om, vil udefra opstille almen gyldige verifikationskriterier. I virkeligheden kommer disse kriterier ikke udefra, de bygger på den eksisterende videnskab.

13) Jørgen K. Bukdahl: "Videnskab og ideologi" i Kritik nr. 10, p. 97.

som Althusser forstår den¹⁴⁾, reproducerer efter mit skøn ikke sværhedsgraden af det Althusser skriver. Jeg er selv usikker m.h.t. flere af hans grundlæggende antagelser (mindre materialismen end erkendelsesforholdet, mere verifikations"kriteriet" end videnskabs ideologibekæmpende funktion¹⁵⁾, mere den strukturalistiske kausalitet end opfattelsen, at "empirisk teori" forudsætter "teoretisk teori"), hvilket kombineret med et højt abstraktionsniveau sandsynligvis har afstedkommet flere uklarheder i min fremstilling. Men Althusser er slet ikke klar, så hvis man på den anden side vil medgive mig en vis sammenhæng i ovenstående, så frygter jeg til gengæld, at det er for sammenhængen i forhold til den "virkelige" Althusser.

Jeg mener dog, at de erkendelsesteoretiske hovedpunkter fremstår om ikke klart, så dog som klart kontroversielle. Og det var såmænd mit mål.

14) Althusser er nu gået bort fra denne definition af den dialektiske materialisme på grund af, at den "ikke kan undgå at fremkalde teoretiske og politiske virkninger, som enten er "spekulative" eller "positivistiske" (LK I p. 8). jvf. i øvrigt FM p. 243, Althusser: "Lénine et la philosophie" Paris 1969, sv. overs. 1969, og R. Fjellström i Hfks 4-1969 p. 45 ff.

15) I velkendte termer lyder dette: Skellet mellem er og bør findes ikke foreliggende til enhver tid. Det skal i de enkelte tilfælde oprettes gennem en konflikt mellem er og bør.